

Resztki, odpady i śmieci w eseju *Pudło ojca. Historia o dziedziczeniu* Lukasa Bärfussa

Remains, Waste and Rubbish in the Essay

Father's Box. A Story about Inheriting by Lukas Bärfuss

Abstract: The article is an analysis of the essay *Father's Box* by Lukas Bärfuss, today considered one of the most important and productive contemporary Swiss authors. A private history relating to his deceased homeless and indebted father is combined with reflections on sociology, economics, law and language. The paper answers the question of how the topics of remains, waste and rubbish, taken both literally and figuratively, function in the examined work. Particularly important in this context are the practices of tangible and intangible waste creation and removal, de- and re-evaluation of things and people from the perspective of the system and order deemed redundant and potentially harmful, and the consequences of these actions.

Keywords: remains, waste, rubbish, exclusion, Lukas Bärfuss, Swiss literature

Resztki, odpady, śmieci, nieprzydatne w miejscu i czasie, w którym powstały, szkodliwe lub uciążliwe, to coś, z czym we współczesnym świecie wciąż, a nawet z coraz większą intensywnością obcujemy. Równocześnie ciągle próbujemy się od nich uwolnić. Na ich temat powstała już bogata literatura, doczekały się nawet własnej gałęzi badań¹.

Wybór eseju Lukasa Bärfussa *Pudło ojca* może wydawać się w kontekście tej tematyki nieoczywisty. Jest to bowiem, jak informuje podtytuł, historia o dziedziczeniu. Łączy ona jednak refleksję nad osobistym doświadczeniem z rozważaniami na temat społeczeństwa, gospodarki, nauki, prawa i języka, w których problematyczna materia i zbędni ludzie pojawiają się zaskakująco często. Celem analizy jest odpowiedź na pytanie, w jaki sposób tekst Lukasa Bärfussa traktuje o resztkach, odpadach i śmieciach, ujętych zarówno w sensie dosłownym, jak

1. Za prekursora garbologii lub "śmietnikologii" uważa się amerykańskiego archeologa i antropologa Williama Rathjego, który w 1973 roku zapoczątkował w USA *Garbage Project*, a swoją metodę badawczą spopularyzował w książce *Rubbish! The Archaeology of Garbage* z 1992 roku (we współautorstwie z Cullenem Murphym).

i metaforycznym oraz w jaki sposób przedstawia on osobiste i społeczne relacje (w tym stosunki wartości i własności) oraz praktyki obchodzenia się z nimi.

Resztki – pudło i urna

Pudło, które pojawia się w pierwszym zdaniu eseju Lukasa Bärfussa, należało do ojca narratora, którego można utożsamiać z autorem. Wszedł on w jego posiadanie ćwierć wieku wcześniej, przejmując mienie zmarłego. O majątku w zwyczajowym rozumieniu tego słowa (nieruchomości, biżuteria, pieniądze) nie można było mówić, raczej o resztkach, o tym, co po ojcu i jego życiu pozostało. Było tego niewiele, kilka rzeczy osobistych i pudło po bananach z niewiadomą zawartością oraz meble, ale te zarekwirował właściciel wynajmowanego mieszkania, któremu ojciec zalegał z czynszem. Rzeczy były składowane na klatce schodowej w ostatnim miejscu zamieszkania ojca, w bloku na obrzeżach osiedla. Pozostałości syn spontanicznie ocenił jako “bezwartościowe”², towarzyszyły mu one jednak w kolejnych przeprowadzkach.

Do ostatecznej lustracji i ewaluacji zawartości pudła dochodzi dopiero po dwudziestu pięciu latach. Do tego czasu pozostają one jakby w zawieszeniu. Zgodnie z teorią odpadów Michaela Thompsona rzeczy uznane za nieużyteczne są stanem przejściowym między przedmiotami trwałymi, zyskującymi z czasem na wartości, a nietrwałymi, bez wartości. Odpady posiadają też potencjał płynnego przechodzenia między tymi kategoriami³. Kategoryzacja “resztek majątku”⁴ ojca następuje przy okazji gruntownych porządków, podczas których gromadzony latami “kram bez celu i przeznaczenia musiał zostać przejrany, oceniony, wyrzucony albo zmagazynowany”⁵. Wśród tego zbioru rzeczy już zbędnych, prócz nielicznych fotografii i kilku szkolnych zeszytów, brak było pamiątek z dzieciństwa i świadectw związanych z rodzicami autora. Nie miał on żadnego archiwum rodzinnego, nie posiadał jakichkolwiek dokumentów ani pamiątek z nimi związanych, dlatego pudło ojca można było uważać za pewne “kuriozum, anomalię”⁶. Zgodnie z koncepcją Thompsona i logiką, jako rzadki świadek tamtych czasów powinno zostać ono uznane za rzecz cenną, jednak w spadkobiercy długo wywołuje ono tylko

2. Lukas Bärfuss, *Vaters Kiste. Eine Geschichte über das Erben* (Hamburg: Rowohlt, 2022), 14. Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia na język polski podaję we własnym przekładzie.

3. Michael Thompson, *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value* (Oxford: Oxford University Press, 1979), 9–10.

4. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 14.

5. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 7.

6. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 9.

negatywne uczucia. Pudło “pokryte kurzem, brudne i śmierdzące stęchłą”⁷ budzi niesmak i strach⁸, co jest związane z historią jego właściciela.

Na poziomie materialnym i symbolicznym autor już dawno temu odciął się od ojca, urzędowo deklarując po jego śmierci odrzucenie spadku, który składał się głównie z długów. Przez większość życia starał się też zapomnieć o swoim pochodzeniu. Lecz teraz wreszcie dojrzał, by skonfrontować się z przeszłością, ze swoim dziedzictwem i zdecydować, czy rzeczy ojca zachować jako cenne (“w sejfie”) bądź niebezpieczne (“w szafce do przechowywania substancji trujących”), czy wyrzucić je “na śmietnik”⁹ jako nietrwałe i bezużyteczne. W głębszym sensie musiał również odpowiedzieć sobie na pytanie czy zintegrować odrzuconą historię ojca z własnym archiwum pamięci. Badaczka pamięci Aleida Assmann, nawiązując do koncepcji Krzysztofa Pomiana i zgodnie z teorią ambiwalentności Thompsona, tak pisze o związkach między archiwum i odpadami:

Poza archiwum krążą towary i gromadzą się odpady. [...] Granica między archiwum a śmietnikiem wydaje się przy tym z definicji ruchoma [...]; odpady wskazują jedynie na fazę defunkcjonalizacji, w której przedmiot wypadł z użytkowego obiegu. Po tej neutralizacji może on na powrót uzyskać nowe znaczenie, ściślej: status wyposażonego semantycznie znaku. Tą drogą pozostałość staje się “semiforem”, to znaczy widocznym znakiem niewidocznego i nienamacalnego, na przykład przeszłości albo tożsamości osoby¹⁰.

Narrator stwierdza, że “pudło trzeba było umieć czytać”¹¹ i tylko sobie jako “świadkowi historii” i “archiwście”¹² przypisuje umiejętność odszyfrowania zawartych w nim przedmiotów. “Pudło biedy”¹³, jak je nazywa, jest pełne urzędowych pism adresowanych do ojca i jego notatek związanych z pieniędzmi, a właściwie z ich brakiem. Kluczem do odczytania pudła-semifora są osobiste doświadczenia autora, przez dłuższy czas pokrywające się z doświadczeniami ojca, życie “w brudzie, w biedzie, nad przepaścią”¹⁴, z którego pomimo przeszkód, własnego zadłużenia i braku wykształcenia udało mu się jednak – inaczej niż ojcu – wkroczyć na “długą i wyboistą drogę do porządnej egzystencji”¹⁵.

7. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 16.

8. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 9.

9. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 9.

10. Aleida Assmann, “Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej”, w: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. Magdalena Saryusz-Wolska (Kraków: Universitas, 2009), 115–116.

11. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 28.

12. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 28.

13. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 18.

14. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 18.

15. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 18.

Należy zaznaczyć, że *Pudło ojca* ma charakter autobiograficzny. Lukas Bärfuss pracuje w nim, o czym otwarcie mówi¹⁶, również własne doświadczenia z wczesnej młodości, w tym problemy finansowe i okresową bezdomność. Ze względu na brak wykształcenia pisarz miał się wtedy różnych prac fizycznych: przy uprawie tytoniu, obsłudze wózków widłowych, w ogrodnictwie i na budowie, o czym informuje między innymi nota biograficzna na obwolucie książki. Historię rodziny autor długo zachowywał wyłącznie dla siebie, spychając ją na obrzeża pamięci lub dzieląc się nią w przetworzonej, uporządkowanej i łatwiejszej do przyjęcia formie oraz przemilczającą wobec własnych dzieci. Pełna historia Lukasa Bärfussa czekała jednak na opowiedzenie, na swoisty recykling, który pozwoliłby w okropności znaleźć sens i odnieść z tego korzyść¹⁷.

Można powiedzieć, że w eseju pisarz dokonuje nie tylko recyklingu, czyli przetworzenia, lecz także upcyklingu, ponieważ nadaje historii ojca nowe znaczenie i zwiększa jej wartość. Ojciec znajduje swoje symboliczne miejsce w książce, w historii, która “w żadnym razie nie jest historią jego życia”¹⁸, lecz czymś więcej. Losy mężczyzny nie zostały zrekonstruowane ani w warstwie faktograficznej, ani emocjonalnej. Jednak w twórczym procesie coś, co w wymiarze materialnym można by uznać za makulaturę, zwykły surowiec wtórny, zmienia się w pretekst do namysłu nad gospodarczymi i społecznymi determinantami ludzkiego życia i indywidualnych wyborów. W procesie literaturyzacji rzeczy przeznaczone do wyrzucenia tracą status śmieci¹⁹. Z tej perspektywy jest za co dziękować, co autor czyni na jednej z ostatnich kart książki, rewaloryzując pozostawiony przez ojca spadek jako “bogactwo”²⁰. Bezużyteczna resztką, potencjalny śmieć, zamienia się w dobro (przynajmniej czasowo) trwałe. Jego wartość wzrasta tym bardziej, im częściej jest dzielony, “winien” zamienia się w “ma”²¹.

Inaczej wygląda sprawa doczesnych szczątków ojca. Wiadomość o śmierci ojca, a raczej, jak czytamy w tekście, “człowieka, którego tak nazywano”²², zastała autora ćwierć wieku wcześniej w Afryce. Podróż do kraju się opóźniała, ustalenie miejsca przechowywania szczątków mężczyzny zmarłego w szpitalu na zawał serca okazało się dla syna wyzwaniem. Z powodu nieobecności na miejscu (a *de facto*

16. Zob. rozmowa z autorem na premierze książki *Vaters Kiste. Eine Geschichte über das Erben* w Literaturhaus Zürich, 2.11.2022, <https://literaturhaus.ch/stream?event=21635> (10.09.2024).

17. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 28.

18. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 91.

19. Por. David-Christopher Assmann, “Müll literarisch – zur Einleitung”, w: *Entsorgungsprobleme: Müll in der Literatur*, red. David-Christopher Assmann, Norbert Otto Eke, Eva Geulen (Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2014), 13.

20. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 78.

21. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 78.

22. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 8, 91.

braku) najbliższej rodziny i braku zainteresowania ze strony dalszych krewnych, szpital przekazał zwłoki do kremacji jednej ze współpracujących z nim firm pogrzebowych. Nikt nie uznał tych szczątków za wystarczająco wartościowe, by odnotować, do której. Gdy urnę w końcu udało się znaleźć, złożono ją – w obecności jedynie czworga żałobników – w odosobnionym miejscu, w kolumbarium. Tym samym prochy ojca miały znaleźć miejsce wiecznego spoczynku należne po śmierci każdemu człowiekowi bez względu na jego status za życia.

Na końcu eseju dowiadujemy się jednak, że cmentarz gwarantuje “wieczny spokój” jedynie przez dwadzieścia pięć lat, po czym usuwa prochy, by zrobić miejsce następnym. Syn interpretuje to jako kolejne po wcześniejszym usunięciu z mieszkania “wyrzucenie za drzwi”²³. Urażony tym faktem autor, który próbował pokazać córce miejsce spoczynku i pamięci dziadka, formułuje pytanie, co dzieje się z usuniętymi z cmentarza, zresztą bez obiektywnej potrzeby, prochami zmarłych. Czy urna o symbolicznej wartości i sentymentalnym znaczeniu staje się na skutek bezdusznej administracyjnej decyzji śmieciem i ląduje na wysypisku? Po raz kolejny (po dramacie *Podróż Alicji do Szwajcarii/Alices Reise in die Schweiz* o samobójstwie wspomaganym oraz powieści *Koala* o samobójczej śmierci brata) temat śmierci staje się u Lukasa Bärfussa przyczynkiem do stawiania niewygodnych pytań, wykraczających poza jednostkowy przypadek. Jednym nich jest kwestia stosunku społeczeństwa do “ludzi-odpadów”, podobnych do jego ojca, człowieka wykluczonego zarówno za życia, jak i po śmierci.

“Ludzie-odpady”

Właściciel tytułowego pudła nie był z pewnością człowiekiem sukcesu, wręcz przeciwnie. Syn określa go mianem “czarnej owcy rodziny”²⁴ i wspomina o hipotece występków, których dopuścił się on w młodości i które dwukrotnie zaprowadziły go do więzienia. Wymierzona przez społeczeństwo kara odosobnienia, czasowego wyjęcia ze społecznego porządku, mająca co do zasady zresocjalizować penitencjariusza, stała się przyczyną kolejnego wykluczenia. Jak odnotowuje w swojej pracy *Purity and Danger* brytyjska antropolożka kulturowa Mary Douglas, byli więźniowie często spotykają się ze stygmatyzacją, gdyż czasowe umieszczenie człowieka w zakładzie karnym czy psychiatrycznym na stałe umiejscawia go poza system społecznym²⁵. Pomimo starań ojca, by po odsiedzeniu wyroku wieść

23. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 91.

24. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 13.

25. Mary Douglas, *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (London: Routledge, 2003), 98.

“porządne życie”²⁶, spadło na niego odium krewnych i rodziny. Do końca swoich dni, a nawet po śmierci pozostał jednym z “ludzi-odpadów”, jak ich określił Zygmunt Bauman w *Życiu na przemiał*, zbędnym, “nadliczbowym, niepotrzebnym, bezużytecznym”²⁷ człowiekiem, który nie ma już do wykonania żadnego zadania. “Zbędność”, pisał socjolog, “dzieli swe pole znaczeniowe z takimi słowami jak ‘odrzuć’, ‘wyrzutki’, ‘śmieci’ – krótko mówiąc odpady”²⁸.

Rozwodząc się i opuszczając rodzinę, ojciec narratora przestał pełnić rolę męża i ojca. Jego późniejsza egzystencja zaburzała porządek społeczny w dwójnasób, ponieważ nie miał on ani własnego domu, ani pieniędzy. Pozbawiony własnego kąta, ostatni etap życia spędził na ulicy, w chłodne noce korzystając z noclegowni dla bezdomnych.

Temat braku stałego miejsca zamieszkania jako fenomenu społecznie nieakceptowanego i uważanego za potencjalnie wywrotowy podejmuje autor w kontekście innego krewnego – dziadka ze strony matki, którego charakteryzuje w następujący sposób:

Nie był on porządnym obywatelem z porządnym pochodzeniem. Ten przodek był bękartem, nie zwyczajnym, lecz w oczach społeczeństwa szczególnie wstrętnym, z rodowodem, który należałoby wytepić i to wcale nie w przenośni. Był synem nomady, kotlarza, Cyganem albo Romem, i panowie na uniwersytetach i oddziałach psychiatrycznych mieli niejedną pomysł, jakby się tej hołoty pozbyć z tego świata²⁹.

Mamy tu do czynienia z negatywnym wartościowaniem nomadycznego stylu życia osoby, która – zauważmy – zajmuje się naprawą starych, zużytych kotłów, przywraca im funkcje użytkowe, wykonuje więc pracę przydatną społecznie. Obiektywnie patrząc, mężczyzna nie jest ani szkodliwy, ani niebezpieczny. Jego sposób funkcjonowania i pochodzenie narusza jednak arbitralnie przyjęte normy, społeczny porządek, i budzi chęć pozbycia się go, usunięcia jak odpadu, wręcz unicestwienia.

Sformułowanie “w oczach społeczeństwa” odzwierciedla często przywoływane w kontekście śmieci zdanie Mary Douglas: “dirt [...] exists in the eye of the beholder”³⁰, brud jest rzeczą względną, zależną od obserwatora. Douglas twierdzi, że pojęcie brudu jest trwale związane z życiem społecznym i wyobrażeniem

26. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 13.

27. Zygmunt Bauman, *Życie na przemiał*, przeł. Tomasz Kunz (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004), 25.

28. Bauman, *Życie na przemiał*, 25.

29. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 23–24.

30. Douglas, *Purity and Danger*, 3.

społecznego porządku³¹, któremu nieczystości zagrażają³² i który w sposób naturalny dąży do ich eliminacji. Theodor Bardmann mówi z kolei o śmieciach jako “prowokacji systemu”³³.

Do działań marginalizujących system potrzebuje odpowiedniej narracji. W swoim przedstawieniu historii ludzkości jako historii śmieci Roman Köster wskazuje, że w połowie XVIII wieku młody wówczas dyskurs higieniczny splótł się z dyskursem etycznym. Czystość stała się normą o moralnych konotacjach i była dodatkowo kojarzona z sukcesem materialnym³⁴. Ten kierunek myślenia z jednej strony usprawiedliwiał kolonializm, z drugiej wspierał działalność charytatywną i resocjalizacyjną. Ta miała za zadanie wciągnąć tych, “którzy uchodzili za ‘szumowiny społeczeństwa’ [...] – niczym odpady i nieczystości – w obieg wydajności, produktywności, sensu”³⁵.

Lukas Bärfuss podejmuje temat takiego właśnie zinstytucjonalizowanego dyscyplinowania grup żyjących na marginesie szwajcarskiego społeczeństwa, jednego z – jak stwierdza w swym eseju – “najbogatszych i najbardziej produktywnych narodów świata”³⁶, odkrywając tym samym niechlubny kawałek historii własnego kraju. Pisz o przymusowym odbieraniu dzieci wędrującym rodzicom i umieszczaniu ich w rodzinach zastępczych, w domach poprawczych, w więzieniach i zakładach psychiatrycznych, o eugenicie, o prześladowaniu, pozbawianiu wolności i kastrowaniu kobiet, homoseksualistów i nomadów³⁷ uznanych za zagrożenie dla porządku społecznego. Lista ofiar tak zwanej “opieki administracyjnej” (niem. administrative Versorgung), która była w Szwajcarii praktykowana nawet do 1981 roku i pozwalała stosować środki przymusu i pozbawiać wolności jedynie na podstawie urzędniczej decyzji bez obiektywnej winy, procesu i sądowego wyroku jest o wiele dłuższa, a proces badania i rozliczania tej długo przemilczanej praktyki oraz zadośćuczynienia ofiarom trwa³⁸.

W gruncie rzeczy wszystko i każdy może zostać uznany za zbędny i niebezpieczny odpad, który należy usunąć z pola widzenia, a następnie zniszczyć lub

31. Por. Douglas, *Purity and Danger*, 2.

32. Por. Douglas, *Purity and Danger*, 3.

33. Theodor M. Bardmann, *Wenn aus Arbeit Abfall wird. Aufbau und Abbau organisatorischer Realitäten* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994), 168.

34. Roman Köster, *Müll. Eine schmutzige Geschichte der Menschheit* (München: C.H. Beck, 2023), I, 5, mobi.

35. Anna Chromik-Krzykawska, “Między odrzuceniem a przyswojeniem: odpad udomowiony”, *Kultura Współczesna. Teoria, Interpretacje, Praktyka* 4 (2007), 40.

36. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 58.

37. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 24.

38. Liczbę osób objętych w Szwajcarii w XX wieku “opieką administracyjną” szacuje się na 60.000. Urs Germann, “Administrative Versorgung”, w: *Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/060532/2024-04-10/> (10.09.2024).

unieszkodliwić. Świadoma jest tego matka narratora, rozwiedziona, atrakcyjna i samotnie wychowująca dziecko mężczyzny osadzonego w więzieniu. Również ona nie wypełnia swojej roli w zgodzie z przyjętymi regułami społecznymi. Sama nazywa siebie “wyrodną matką”³⁹, zaniedbuje dom, a ponadto obraca się w podejrzanym towarzystwie. Jest jednak pracowita i sama zarabia na chleb, podejmuje się – jako kobieta bez wykształcenia – różnych zajęć: w barze, myjni samochodowej, przy fabrycznej taśmie i desce do prasowania, pozostając tym samym w kręgu produktywności i użyteczności.

Można powiedzieć, że mimo ich wszechobecności odpady to pewnego rodzaju tabu objęte zakazem kontaktu, którego złamanie grozi zanieczyszczeniem i narażeniem się na działanie niebezpiecznych zarazków i substancji⁴⁰. O swoim romskim ojcu, który zresztą w końcu osiedlił się jako samodzielny rymarz w jakiejś wiosce, pozostając jednak “pięknym, dzikim, nieokiełznanym mężczyzną”⁴¹, matka narratora mówiła zawsze ściszym głosem. O swoim mężu nie mówiła albo wcale, albo tylko szeptem, aluzyjnie, źle, zazwyczaj w tonie przestrogi przed notorycznym kłamcą i naciągaczem. Zdaniem autora matka chciała “zniszczyć każdą myśl, każde wspomnienie o nim”⁴². Również w sposób symboliczny odcięła się ona od byłego małżonka, nadając ich dziecku nazwisko ojczyma (nie regulując jednak sprawy urzędowo).

Podobnego wykluczenia dokonała “porządna rodzina”⁴³, z której pochodził ojciec narratora. Jego rodzicami byli architekt i nauczycielka, można więc powiedzieć, że w tym przypadku jabłko (od)padło daleko od jabłoni. Opis świata zamieszkiwanego przez rodzeństwo ojca obraca się w semantyce mieszczańskich cnót czystości i porządku, kontrastując z brudem i chaosem rodziny autora:

Śnieg na ich podjeździe był sprzątnięty, obrus świeży, jabłka wypolerowane, tato, dzieci i posiłki punktualne. To byli mieszczenie, fundament społeczeństwa, w pracy od ósmej do piątej. Ich dzieci miały porządne fryzury, dobre oceny i zero kłopotów [...]. My natomiast mieszkaliśmy w śmierdzącej, nieopalonej ruderze i wpadaliśmy z jednej katastrofy w drugą. Za nic mieliśmy reguły i tradycje⁴⁴.

39. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 24.

40. Por. Lis Hansen, “Verdammte Dinge – Tabu und Müll in der Literatur”, w: *Ästhetik des Tabuisierten in der Literatur- und Kulturgeschichte*, red. Leonie Süwolto (Paderborn: Universitätsbibliothek Paderborn, 2017), 35. Żeby zapobiec tym zagrożeniom od końca XIX w. odpady są wyprowadzane z miasta i składowane na specjalnych składowiskach oraz usuwane przez spalanie, zob. Köster, *Müll*, II, 7, mobi.

41. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 24.

42. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 25.

43. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 21.

44. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 22.

Również krewni i znajomi dystansują się od naciągacza i nie chcą mieć z nim nic wspólnego nawet po jego śmierci. Zasada, że o zmarłych mówi się tylko dobrze, w tym przypadku nie działa. W pamięci pozostają za to jego liczne długi, zapisane na “starannie prowadzonych kontach, z porządnie zapisanymi odsetkami”⁴⁵.

Stosunek autora do historii rodzinnej jest wyraźnie ambiwalentny. Z jednej strony deklaruje on, że (podobnie jak matka) nie wstydził się swoich rodziców⁴⁶. Wstyd jest emocją społeczną. Implikuje ona zaakceptowanie przez osobę, która wstyd odczuwa, opinii osób trzecich, na mocy której nie odpowiada ona normie i jest w związku z tym gorsza, wadliwa⁴⁷. Proces zawstydzania jest w swej istocie podobny do społecznego konstruowania odpadów, bez wartościującego obserwatora nie ma bezużytecznych odpadów, nie ma też powodu do wstydu. Brak odczuwania wstydu oznacza, że narrator nie zgadzał się ze społeczną oceną swojej rodziny. Paradoksalnie dostrzegał nawet dobre strony życia w biedzie i chaosie, które w jego ocenie wyzwała kreatywność, zmysł improwizacji i siłę potrzebną do przetrwania. Z politowaniem stwierdza: “nikt z tych pilnych, godnych zaufania i porządných wujków i cioc nie zniósłby nawet jednego dnia naszego życia”⁴⁸. Również ojciec autora, właściciel tytułowego pudła, wykazywał w wyłudzeniu pieniędzy i oszukiwaniu ludzi niezwykle kreatywność, która wzbudzała niedowierzanie nawet po jego śmierci⁴⁹. Można tu więc mówić o pewnej przedsiębiorczości “ludzi-odpadów”.

Z drugiej strony wstyd u narratora pojawił się przy odrzuceniu spadku, co oznaczało odmowę spłaty zobowiązań ojca. Towarzystwo mu uczucie poniżenia, świadomość naruszenia pewnej normy etycznej, powinności syna wobec ojca. Podobnie poniżony czuje się zdaniem autora człowiek zmuszony do ogłoszenia upadłości konsumenckiej, którą pisarz nazywa narzędziem wykluczenia i “społeczną śmiercią”⁵⁰. Brak wyrozumiałości i współczucia dla osób, którym się nie udało, którzy wypadli na margines, jest zdaniem pisarza cechą współczesnych społeczeństw, w których liczy się bycie konkurencyjnym i produktywnym⁵¹, co w szczególności dotyczy jego własnego kraju. Szwajcarom Bärffuss zarzuca bezwzględne egzekwowanie finansowych zobowiązań, presję na konformizm,

45. Bärffuss, *Vaters Kiste*, 33.

46. Bärffuss, *Vaters Kiste*, 27.

47. Por. Brygida Helbig-Mischewski, “Kilka uwag o wstydzie w kulturze niemieckiej i polskiej na podstawie prac badaczy niemieckich”, w: *Wstyd za PRL i nie tylko*, red. Katarzyna R. Łozowska (Szczecin: ZAPOL, 2010), 8–9.

48. Bärffuss, *Vaters Kiste*, 23.

49. Por. Bärffuss, *Vaters Kiste*, 77.

50. Bärffuss, *Vaters Kiste*, 32.

51. Por. Bärffuss, *Vaters Kiste*, 80, 82–83.

bezagraniczne zaangażowanie w pracę (najlepiej bez korzystania z urlopu) oraz świętoszkowość⁵².

W eseju *Pudło ojca* Lukas Bärfuss nie wybiela swojego ojca, ale stara się z perspektywy czasu i własnego doświadczenia życiowego spojrzeć na jego sytuację materialną i społeczną z szerszego punktu widzenia. Jego zdaniem nieudacznikiem można zostać nie tylko przez własne złe wybory, lecz także gorsze pochodzenie czy dziedziczną biedę lub przez indywidualne słabości, chorobę, brak wsparcia czy wykształcenia⁵³. Taki splot czynników pojawia się zresztą w życiu fikcyjnej bohaterki jego powieści *Okruch chleba / Die Krume Brot* z 2023 roku, która w latach siedemdziesiątych XX wieku walczy o przetrwanie i z powodu swojego złego pochodzenia, odziedziczonych długów i braku wykształcenia, mimo bezustannych starań, traci pracę, mieszkanie i dziecko.

Śmieci – ekologia

Niczym garbolog, archeolog badający śmieci i inne pozostałości działalności człowieka, Lukas Bärfuss jest przekonany, że historię ludzkości można wyczytać z jej śmieci⁵⁴. Ich wytwarzanie wpisuje się w cykl życia rzeczy i idei:

Zarówno stosunek do rzeczy, jak i one same nie są wieczne: co jeszcze wczoraj uchodziło za cenne, ma dziś wartość złomu. Prawie wszystko, co dzień w dzień produkujemy i co wprowadzamy w czyn, bez względu na to jak może być cenne, prędzej czy później stanie się śmieciem albo pamiątką, nostalgiczną pozytywką, która cieszy nie mając już sensu i przeznaczenia⁵⁵.

Temat wytwarzania nadmiernych ilości śmieci i innych odpadów pojawia się w *Pudle ojca* w szerszym kontekście własności i dziedziczenia. Prywatyzacja, szczególnie wspierana w gospodarce wolnorynkowej, nie dotyczy zdaniem autora “śmieci, odpadów, odrzutów, gnojówki, gówna naszego społeczeństwa”⁵⁶. Produkowanych w ogromnych ilościach odpadów zbyt łatwo można się pozbyć, wystawić na ulicę, wyrzucić na śmietnik, usunąć z pola widzenia, zgodnie z zasadą: co z oczu, to z myśli. Odpady niepostrzeżenie stają się w ten sposób, podobnie jak nieużytki, dzięki zwierzęta czy ruiny, “mieniem bezpieczeństwa”⁵⁷:

52. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 78.

53. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 79–80, 84.

54. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 73.

55. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 69.

56. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 70.

57. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 72, 76.

Chronimy swój majątek, mamy garaż na samochód, kredyt hipoteczny na nieruchomości, konto w banku lub portfel na płynne środki, ale nasze śmieci oddajemy, wywozimy, wystawiamy na ulicę, wyrzucamy na śmietnik i przede wszystkim wydalamy do atmosfery. Wtedy jako metan i CO₂ albo węglowodór fluorowany stają się własnością wspólną⁵⁸.

Z drugiej strony wspólne zasoby naturalne jak powietrze są przez przemysł traktowane jak prywatne składowiska odpadów. Zanieczyszczenie środowiska jest więc "spadkiem bez spadkodawcy"⁵⁹, pozostawionym przez współczesnych przyszłym pokoleniom. W pełnym pesymizmie tonie szwajcarski pisarz przyznaje, że po raz pierwszy w historii jego generacja nie tylko przekazuje następcom ruiny, śmieci i coraz mniej bioróżnorodny świat, lecz ingeruje także w ich przyszłość zagrażając fundamentom egzystencji kolejnych pokoleń⁶⁰.

W książce Bärfussa pobrzmiewa nie tylko idea solidarności międzypokoleniowej, lecz także idea zrównoważonego rozwoju. Jej istotą jest zaspokajanie własnych potrzeb bez ograniczania takiej możliwości przyszłym generacjom, a kluczem do jej realizacji jest łączenie wzrostu gospodarczego z ochroną środowiska i inkluzją społeczną⁶¹. W imię dobrze pojętego wspólnego interesu – interesu bezpieczeństwa – pisarz apeluje też o sprawiedliwy podział zarówno dóbr, jak i odpadów⁶². Jako opłacalną dla całego społeczeństwa postrzega poprawę losu najsłabszych, biednych i dewaluowanych⁶³. Dlatego autor kieruje uwagę czytelnika zarówno na zagrożenia środowiskowe, jak i społeczne, na grupy wykluczone, co stało się pewnego rodzaju znakiem rozpoznawczym Lukasa Bärfussa. Bohaterami swoich dramatów i prozy czynił on już wcześniej jednostki uznawane przez społeczeństwo za – pod pewnymi względami – bezwartościowe lub bezużyteczne, z niepełnosprawnością intelektualną (*Seksualne neurozy naszych rodziców/Die sexuellen Neurosen unserer Eltern*), chore (*Podróż Alicji do Szwajcarii*) oraz bierne i uzależnione (*Koala*). Szwajcarski literaturoznawca Peter von Matt porównał stworzone przez Bärfussa postacie do bezkształtnych części, które nagle pojawiają się w perfekcyjnie wykrojonych puzzlach świata i choć nigdzie nie pasują, należą do tej układanki⁶⁴.

58. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 76.

59. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 76.

60. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 89.

61. Zob. "Zrównoważony rozwój i Cele Zrównoważonego Rozwoju", <https://www.unic.un.org.pl/strony-2011-2015/zrownowazony-rozwoj-i-cele-zrownowazonego-rozwoju/2860> (10.09.2024).

62. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 88.

63. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 75.

64. Peter von Matt, "Ästhetik der Konfrontation. Über die künstlerische Strategie von Lukas Bärfuss", *Lukas Bärfuss. Text+Kritik* 227 (2020), mobi.

W laudacji wygłoszonej przy okazji wręczenia Bärfussowi w 2019 roku prestiżowej nagrody im. Georga Büchnera, szwajcarskiego autora określono mianem *zoon politicon*⁶⁵ – zwierzęcia politycznego, skupionego w swej twórczości i działaniu na wspólnocie. Innym razem zaliczono jego twórczość do literatury zaangażowanej „*littérature engagée*, wolnej od urojeń, iż jest w posiadaniu *jedynej* prawdy”⁶⁶. Rzekniesz, że w przypadku szwajcarskiego dramaturga nie można mówić o ślepym aktywizmie, ferowaniu wyroków czy podawaniu gotowych rozwiązań. W *Pudle ojca* stwierdza on wprost, że nie chce oskarżać i sam potrafi uderzyć się w piersi na przykład w kwestii wytwarzania nadmiernych ilości śmieci⁶⁷.

Nade wszystko jednak autor zachęca do refleksji, namysłu nad językiem, który konstruuje świat i wytwarza odpady. Jak zauważa w swej dysertacji Eva Murašov, podejmowanie tematyki resztek w postindustrialnym świecie w sposób łączący fascynację odpadami, brudem i innymi pozostałościami z problemami metafizycznymi, z badaniem dyskursów politycznych, historiograficznych, narracjami władzy i wartości kulturowej jest cechą współczesnej literatury⁶⁸. Również Lukas Bärfuss z determinacją przygląda się wartościującym dyskursom nauki, religii, literatury oraz prawa i bada źródła takich pojęć jak rodzina, pochodzenie, własność czy konkurencja. Namawia przy tym do recyklingu niektórych idei – spółdzielczości, wspólnoty gruntowej, kooperacji – które we współczesnym świecie nie mają siły przebicia, choć jego zdaniem lepiej odpowiadają na aktualne wyzwania.

Lukas Bärfuss wierzy, że również literatura ma tu do odegrania pewną rolę. Jej zadaniem jest uwidocznienie tego i tych, których odrzucamy i usuwamy – z zasięgu wzroku, w ustronne miejsca, z kart historii czy nauki: fizycznych odpadów i ludzi, którzy dla człowieka Zachodu pozostają niewidzialni. Należą do nich również ci, którzy wykonują czarną robotę, sprzątając nasze odpady i wydaliny i czyszcząc publiczne toalety⁶⁹. Z historii wiemy, że sortowaniem śmieci zajmowali się również więźniowie, między innymi ze szwajcarskiego więzienia Witzwil⁷⁰, w którym swoją karę odsiadywał ojciec autora eseju.

65. „Laudatio von Judith Gerstenberg”, <https://www.deutscheakademie.de/de/auszeichnungen/georg-buechner-preis/lukas-baerfuss/laudatio> (10.09.2024).

66. Anke Detken, „Ästhetik der Verantwortlichkeit. Laudatio auf Lukas Bärfuss anlässlich der Lichtenberg-Poetikdozentur Göttingen”, *Lukas Bärfuss. Text+Kritik* 227 (2020), mobi.

67. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 71.

68. Por. Eva Murašov, *Reste. Stoffe und Infrastrukturen im postindustriellen Erzählen* (Berlin: Kulturverlag Kadmos, 2022), 12.

69. Por. Bärfuss, *Vaters Kiste*, 49, 73–73.

70. Por. Martin Illi, „Abfall”, w: *Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/007862/2016-07-28/> (10.09.2024).

Wnioski

Choć tematyka resztek, odpadów i śmieci na pierwszy rzut oka nie jest głównym tematem eseju Lukasa Bärfussa, to z powyższej analizy wynika, że jej obecność jest w tym utworze znacząca. Fenomeny te można rozpatrywać zarówno w dosłownym znaczeniu, jako materialne wytwory człowieka, jak i metafory. W obu perspektywach są one traktowane jak społeczny konstrukt, wytworzony w dyskursywnym procesie nadawania i odbierania wartości, co w konsekwencji prowadzi do ich marginalizacji. Rzeczy pozbawione właściciela i funkcji do spełnienia, ludzie bez domu i pieniędzy, pozbawieni szacunku, szans na lepsze jutro, łądzą w miejscach odosobnienia, na wysypisku lub śmietniku historii, wyrzuceni z mieszkania, rodziny, pamięci. Resztki i odpady są jednak konstruktem ambiwalentnym, możliwym do włączenia w obieg systemu i porządku, jakkolwiek byłby on definiowany. Są też pretekstem, fragmentem, który kieruje uwagę czytelnika na wspomniany społeczny porządek (słów “porządek” i “porządný” Bärfuss używa w swym tekście nader często), jego sposób funkcjonowania i system wartości. Spięte klamrą dziedziczenia odpady i śmieci są też znakiem łączności między przeszłością a przyszłością. To z jednej strony zmarli przodkowie i trudna do zaakceptowania historia indywidualna i zbiorowa, z drugiej zaś zanieczyszczona przyroda oraz toksyczne przekonania i koncepcje społeczne, mogące mieć negatywny wpływ na kolejne pokolenia.

Bibliografia

- Assmann, Aleida. “Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej”. W: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. Magdalena Saryusz-Wolska, 101–142. Kraków: Universitas, 2009.
- Assmann, David-Christopher. “Müll literarisch – zur Einleitung”. W: *Entsorgungsprobleme: Müll in der Literatur*, red. David-Christopher Assmann, Norbert Otto Eke, Eva Geulen, 1–18. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2014.
- Bauman, Zygmunt. *Życie na przemiał*, przeł. Tomasz Kunz. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2004.
- Bärfuss, Lukas. *Vaters Kiste. Eine Geschichte über das Erben*. Hamburg: Rowohlt, 2022.
- Chromik-Krzykawska, Anna. “Między odrzuceniem a przyswojeniem: odpad udomowiony”. *Kultura Współczesna. Teoria, Interpretacje, Praktyka* 4 (2007), 32–44.
- Detken, Anke. “Ästhetik der Verantwortlichkeit. Laudatio auf Lukas Bärfuss anlässlich der Lichtenberg-Poetikdozentur Göttingen”. *Lukas Bärfuss. Text+Kritik* 227 (2020), mobi.
- Germann, Urs. “Administrative Versorgung”. W: *Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)*. <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/060532/2024-04-10/> (10.09.2024).

- Helbig-Mischewski, Brygida. "Kilka uwag o wstydzie w kulturze niemieckiej i polskiej na podstawie prac badaczy niemieckich". W: *Wstydz za PRL i nie tylko*, red. Katarzyna R. Łozowska, 7–21. Szczecin: ZAPOL, 2010.
- Hansen, Lis. "Verdammte Dinge – Tabu und Müll in der Literatur". W: *Ästhetik des Tabuisierten in der Literatur- und Kulturgeschichte*, red. Leonie Süwolto, 33–45. Paderborn: Universitätsbibliothek Paderborn, 2017.
- Illi, Martin. "Abfall". W: *Historisches Lexikon der Schweiz (HLS)*. <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/007862/2016-07-28/> (10.09.2024).
- Köster, Roman. *Müll. Eine schmutzige Geschichte der Menschheit*. München: C. H. Beck, 2023, mobi.
- "Laudatio von Judith Gerstenberg", <https://www.deutscheakademie.de/de/auszeichnungen/georg-buechner-preis/lukas-baerfuss/laudatio> (10.09.2024).
- Matt, Peter von. "Ästhetik der Konfrontation. Über die künstlerische Strategie von Lukas Bärfuss". *Lukas Bärfuss. Text+Kritik* 227 (2020), mobi.
- Murašov, Eva. *Reste. Stoffe und Infrastrukturen im postindustriellen Erzählen*. Berlin: Kulturverlag Kadmos, 2022.
- Rozmowa z Lukaszem Bärfussem na premierze książki *Vaters Kiste. Eine Geschichte über das Erben* w Literaturhaus Zürich 2.11.2022, <https://literaturhaus.ch/stream?event=21635> (10.09.2024).
- Thompson, Michael. *Rubbish Theory: The Creation and Destruction of Value*. Oxford: Oxford University Press, 1979.
- "Zrównoważony rozwój i Cele Zrównoważonego Rozwoju". <https://www.unic.un.org.pl/strony-2011-2015/zrownowazony-rozwoj-i-cele-zrownowazonego-rozwoju/2860> (10.09.2024).